

Дерев'янко Б.В.,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», д.ю.н., доцент

ОЗНАКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ГОСПОДАРСЬКИХ ТА ІНШИХ СУДІВ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті визначено характерні ознаки правового регулювання діяльності органів, що забезпечували виконання рішень арбітражних та інших судів у радянський період. Названо основні нормативні акти радянського періоду. Виділено характеристики, що можна буде використати при модернізації сучасного українського законодавства.

Ключові слова: правове регулювання, виконання рішень, арбітражні суди, нормативні акти, радянський період, українське законодавство.

В статье определены характерные признаки правового регулирования деятельности органов, которые обеспечивали исполнение решений арбитражных и других судов в советский период. Названы основные нормативные акты советского периода. Выделены характеристики, которые могут быть использованы при модернизации современного украинского законодательства.

Ключевые слова: правовое регулирование, исполнение решений, арбитражные суды, нормативные акты, советский период, украинское законодательство.

Signs of the legal regulation of bodies supporting enforcement of economic and other courts in the Soviet period

Typical signs of legal regulation of the authorities activities, which ensured enforcement of decisions arbitration and other courts in the Soviet period, have been identified in the article. The basic regulations acts of the Soviet period were identified. Characteristics, that can be used in modernization Ukrainian modern legislation, were allocated.

Keywords: legal regulation, enforcement of decisions, arbitration courts, regulations acts, Soviet period, Ukrainian legislation.

Українське господарсько-процесуальне законодавство сформувалося на основі відповідного радянського (арбітражні суди почали роботу з 1931 року), яке уже тоді було достатньо складним і розгалуженим, частиною якого було законодавство про виконання судових рішень. Сучасними вченими, зокрема такими як: Н. Абрамов, А. Авторгов,

М. Амельченко, В. Анохін, Ю. Білоусов, Д. Валєєв, С. Васильєв, В. Вандишев, Е. Васьковський, Д. Дернова, Г. Джумагельдієва, І. Кананович, О. Кузьменко, З. Клепай, А. Коритін, А. Корсак, Л. Ніколенко, А. Петраш, І. Решетнікова, Л. Скомороха, І. Темкіжев, В. Тertiшников, Д. Фіолєвський, С. Фурса, Ю. Шемшученко, М. Штефан, М. Шупеня, С. Щербак та іншими розглядалися питання правового регулювання виконання рішень господарських (арбітражних) і інших судів. Проте на сьогодні позитивні особливості відносно недалекого минулого майже не затребувані. Виходячи із вказаного ціль статті полягає у визначенні характерних ознак правового регулювання діяльності органів, що забезпечують виконання рішень господарських та інших судів у радянський період, які можна буде використати при модернізації сучасного українського законодавства.

Після утворення СРСР політичні, правові, економічні та суспільні відносини було реформовано. Так, усю судову систему, створену за часів Російської імперії, було знищено. При судах з'явилися судові виконавці, що прийшли на зміну судовим приставам. Достатньо чітко порядок примусового виконання прописувався у Цивільному процесуальному кодексі РРФСР, який був прийнятий у 1923 році [8], та в інших актах. Так, у 20-ті роки ХХ століття в період НЕПу служба судового виконання працювала активно у зв'язку із посиленням цивільного та господарського обігу, часткового відновлення підприємництва. У цей час судовим виконавцем міг бути призначений громадянин, який мав виборчі права, відслужив протягом одного року на посаді в органі радянської юстиції або склав іспит при губернському суді. Поряд із цим, судові виконавці призначалися на посаду і звільнялися з посади за розпорядженням голови губернського або окружного суду [1, с. 266-267; 6].

В Україні крім цього 14 лютого 1919 року було прийнято тимчасове положення про народні суди, затверджене Декретом Раднаркому УСРР «Про суд», яке містило норми про судових виконавців, що сприяли судам у

діяльності по виконанню рішень; 12 травня 1919 року – Інструкцію Наркомюсту УСРР до вказаного тимчасового положення, що визначала підпорядкування судових виконавців радам народних депутатів з метою виконання вироків про майнові стягнення і рішень по цивільних справах, а також інших постанов народних судів і Ради народних суддів [18, с. 95-96]. Однак на практиці протягом кількох років починаючи з 1917 року до ухвалення згаданого вище ЦПК РРФСР 1923 року виконанням судових рішень згідно із встановленими на місцях правилами займалися державні службовці, що служили або працювали у міліції, армії, відділах народного трибуналу, виконавчих комітетах. І лише у 1923 році функції з виконання судових рішень було фактично передано судам, до складу яких входили державні виконавці [2, с. 26]. Позитивом названої вище тимчасової інструкції для судових виконавців було визначення виключного переліку заходів виконання судових рішень: звернення стягнення на рухоме майно та гроші боржника; звернення стягнення на винагороду, одержану боржником за місцем служби або роботи; вилучення у боржника й передача стягувачеві певної речі; провадження дій за рахунок боржника, які він не виконав у встановлений судовим рішенням строк [7, с. 18]. Таке обмеження переліку заходів примусового виконання рішень з точки зору боржника виглядає демократичним.

Слід відзначити, що судові виконавці виконували рішення судів та судові накази з цивільних справ, виконавчі приписи нотаріусів, ухвали судів, рішення арбітражних і земельних комісій, третейських судів, інші акти. Виконання судових рішень і рішень земельних комісій також покладалося у випадку відсутності судових виконавців на волосні виконавчі комітети та органи міліції [6].

У той же час реформу органів виконання рішень судів не було доведено до кінця. Залишилося неврегульованим питання їхнього фінансування. Вітчизняні та білоруські вчені відзначають, що через мізерну заробітну плату і надзвичайно перевантажену нервовими

ускладненнями діяльність на таку роботу погоджувалися люди, які згодні були на будь-які умови заради заробітку. Тому й вимагати від таких працівників високої відповідальності та сумлінності не доводилося. З винагороди, що виплачувалася судовому виконавцю, 20% утримувалося для діловода цього виконавця [4; 7, с. 17]. Можливо тут голова Вищого господарського суду Республіки Білорусь Т. Каменков та професор кафедри адміністративного права і процесу КНУВС О. Кузьменко були не зовсім об'єктивними в оцінках, адже у 20-ті – 30-ті роки минулого століття більше половини населення УСРР (пізніше – УРСР) взагалі не отримували зарплату за свою працю (скажімо селяни та колгоспники). Робота державного виконавця на той час була не складнішою від іншої. А більшість державних службовців (і не в останню чергу серед державних виконавців) працювали не через високу чи низьку зарплату, а через ідеї розбудови першої у світі країни робітників та селян. До речі, оплата праці державного виконавця була не найменшою. На це вказують А. Петраш і той самий О. Кузьменко, які частково спростовують попередню тезу: «...процедура оплати праці за виконання судових рішень порівняно з часами Російської імперії суттєво змінилася. Так, за виконання судових рішень та інших актів виконавці стягували збори за встановленими таксами, які розподілялися в такий спосіб: 75% перераховувалося у дохід держави, а 25% – у загальний фонд для винагороди судових виконавців даної губернії або інших осіб, які фактично забезпечували виконання рішень. При розподілі сум із фонду між судовими виконавцями винагорода розподілялася по балах. До уваги брався характер і кількість виконаних справ, успішність проведених ними стягнень віддаленість району й характер їхньої роботи, умови пересування й інші об'єктивні фактори. Із грошової суми, що мали видати судовому виконавцеві 20% утримувалося для винагороди діловода цього виконавця» [12; 7, с. 18].

Серед НПА, що врегульовували відношення у сфері виконання судових рішень у радянський період, слід відзначити «Наказ судовим

виконавцям», виданий Наркомюстом УРСР у 1927 році та Інструкцію Народного комісаріату юстиції СРСР 1939 року «Про порядок виконання рішень», що є першими документами, які регламентували діяльність органів виконання судових рішень у СРСР [18, с. 97; 3]. Стаття 125 вказаної інструкції ставила за обов'язок кожному народному судді бути в курсі роботи судового виконавця, щодня керувати нею й проводити щомісячну перевірку, що підвищило якість виконання судових рішень. А вищеназваний Наказ можна вважати тогочасним «кодексом» судового виконавця, що об'єднував норми усіх чинних НПА про виконання судових рішень та передбачав ряд нових самостійних положень (містив 200 статей, об'єднаних у 15-ти розділах) [18, с. 97-98; 7, с. 18].

Надалі порядок виконання судових рішень регламентувався Законом СРСР «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 року [10] та Положенням про Наркомат юстиції УРСР від 27 грудня 1939 року [7, с. 18]. Закон 1938 року пізніше було замінено Законом СРСР «Про затвердження основ законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» від 25 грудня 1958 року [11].

З початком Великої Вітчизняної війни Верховний Суд УРСР припинив роботу, перебуваючи в евакуації до березня 1943 року, а з 5 січня 1944 року відновив свою діяльність [17, с. 128]. Місцеві суди також не працювали; виконання судових рішень не здійснювалося.

У розвиток названого Закону СРСР від 25 грудня 1958 року вже 30 червня 1960 року було прийнято Закон УРСР «Про судоустрій Української РСР» [16]. А перед цим було видано наказ Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1955 року «Про порядок призначення судових виконавців» [9]. Характерною рисою усіх останніх актів була наявність у них статей, що покладали виконання рішень, ухвал та постанов на судових виконавців, що підпорядковувалися суду.

Слід сказати, що ЦПК УРСР 1963 року була передбачена безоплатність проведення виконавчих дій. А в 1960-ті та наступні роки

матеріальний фактор дійсно вже мав значення для громадян (у т.ч. і для державних виконавців). Це стало однією із причин зниження якості виконання судових рішень. Але був і фактор, що позитивно відбився на результативності виконавчого провадження. Так, з ухвалою ЦПК УРСР судових виконавців було переведено на подвійне підпорядкування: у кадрових питаннях – територіальному відділу юстиції, у питаннях керівництва та контролю – голові суду. Такий підхід нарікань і претензій до стану виконання судових рішень не викликав [2, с. 26]. За схожою схемою зараз працює виконавча служба Республіки Білорусь, яка має найвищі показники виконання рішень в СНД, а служба судових приставів РФ як орган виконавчої влади у складі Мін'юста РФ потребує реформування [2, с. 27]. Подвійна підпорядкованість скоріше є негативним фактором. Однак у даному випадку вона постала позитивом очевидно через детальний розподіл компетенції між судами та відділами юстиції.

Отже, приходимо до ситуації, коли спираючись на історичний досвід одні вчені, наприклад Г.Д. Джумагельдієва, підтримують одночасне підпорядкування ДВС управлінню юстиції та суду; а інші, наприклад О. Кузьменко, знаходять позитив у підпорядкуванні державних виконавців лише суду, і ратують за це у сьогоденних реаліях [7, с. 19]. Хоча тут же О. Кузьменко вказує на потрійний контроль за діяльністю судового виконавця в УРСР – з боку старшого судового виконавця; судді, за яким він закріплений; голови суду або його заступника. І відзначає позитив такого контролю, ефективність і реальність якого була обумовлена перевіркою кожного виконавчого провадження з точки зору не тільки своєчасності, повноти, правильності виконання, а й чесності, сумлінності, порядності судового виконавця [7, с. 20]. З.В. Клепай звертається до недавньої практики виконавчого провадження, на основі аналізу якої також причиною слабкості ланки виконання судових рішень вважає відсутність впливу з боку судів на процес виконання судових рішень [5, с. 54]. Тут складно сказати, хто з названих вчених більше має рацію.

Видається, що в обох випадках можна досягти позитивного ефекту за однієї лише умови – коли компетенція керівних для ДВС та кожного державного виконавця органів буде найретельнішим чином прописана у НПА, а її положення не будуть мати аналогів серед елементів іншого керівного органу.

Крім судових виконавців до системи виконавчих органів належали органи Державного банку СРСР та органи, покликані виконувати рішення про стягнення з громадян недоїмок за податками та прирівняними до них платежами [7, с. 18]. А крім ЦПК УРСР 1963 року [19], виконавче провадження регулювалося рядом підзаконних актів, наприклад, інструкціями Президії Верховного Суду УРСР 1966 року та Мін'юста СРСР від 24 квітня 1973 року «Про порядок виконання судових рішень» [14; 15], «Про виконавче провадження» від 15 листопада 1986 року [13] та іншими. За цей період остаточно утворилася система примусового виконання судових рішень в СРСР.

Вищевикладене дає можливість зробити висновок, що виконавче провадження радянського періоду характеризувалося такими ознаками: 1) виконавче провадження носило державний характер; 2) судові виконавці входили до судової гілки влади і працювали під керівництвом як органів юстиції, так і безпосередньо голів відповідних судів; 3) примусове виконання рішень переважно стосувалося забезпечення виконання рішень загальних судів з цивільних спорів окремими громадянами; 4) регулювання діяльності органів виконання судових рішень здійснювалося на загальнодержавному та республіканському рівнях; 5) виконавче провадження переважно захищало державну, суспільну й кооперативну власність, наприклад, шляхом установа ряду істотних обмежень щодо стягнення відносно державних підприємств, установ, організацій, колгоспів та інших об'єднань громадян; 6) ефективність роботи державних виконавців в УРСР була максимально ефективною у 20-х – 30-х та 60-х – 90-х роках. Причинами цього були наявність мотивації у

працівників - виконавців внаслідок існування відрядно-прогресивної системи оплати праці та премій у 20-ті – 30-ті роки ХХ століття та чітке прописування компетенції керівних органів після ухвалення ЦПК УРСР 1963 року, що дозволило державним виконавцям працювати без зайвих втручань у їхню діяльність.

Таким чином, у радянський час, у зв'язку з тотальним одержавленням власності, роль судових виконавців була значно звужена і полягала у виконанні судових рішень товариських судів, комісій у справах трудових спорів, профкомів, адміністративних органів, виконкомів рад народних депутатів і деяких інших органів відносно громадян. Крім того, слід відзначити, що виконання рішень судів забезпечувалося, перш за все, жорсткою системою адміністрування і партійного втручання, а також адміністративною та кримінальною відповідальністю за їх невиконання.

Ситуація почала змінюватися у 80-х роках минулого століття з початком «перебудови», коли СРСР почав переходити на нові рейки економічного розвитку. Виник і почав розвиватися кооперативний рух, з'явилися верстви приватних підприємців і бізнесменів. Одночасно економічні й політичні перетворення, що відбувалися у суспільстві, призвели до необхідності зміни системи примусового виконання, що надало можливість прийняти нове законодавство у сфері виконавчого провадження – законодавчо незалежної України.

На сьогодні продовжується реформування сфери виконання рішень господарських та інших судів. І частина із названих рис правового режиму служби виконання судових рішень в СРСР (наявність державного характеру; підпорядкування державних виконавців органам юстиції і головам відповідних судів; здійснення на місцевому і республіканському рівнях; захист переважно державної, суспільної й кооперативної власності та ін.) у модернізованому вигляді може бути застосована при удосконаленні сучасного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васьковскій Е. В. Курсъ гражданского процесса. – М.: Изд. Братъев Башмаковыхъ, 1913. — . — Т. 1. — 687 с.
2. Джумагельдиева Г. Д. Совершенствование механизма принудительного исполнения судебных решений : Брошюра / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2007. — 40 с.
3. Инструкция о порядке исполнения судебных решений / НКЮ СССР. — М.: Изд-во НКЮ СССР, 1941. — 104 с.
4. Каменков Т. Через призму истории – к задачам современности [Электронный ресурс] / Т. Каменков // Вестник Высшего хозяйственного суда Республики Беларусь. — 2002. — № 11. — Режим доступа : <http://www.court.by/publications/announcements/2002-11/11-1-02.html>.
5. Клепай З.В. Аспекти виконання судових актів у проекті Господарського процесуального кодексу / З.В. Клепай // Вісник господарського судочинства. — 2003. — № 1. — С. 54—56.
6. Корытин А. Н. История развития института принудительного исполнения в России (постановка проблемы) [Электронный ресурс] / А. Н. Корытин // Вестник ТИСБИ. — 2006. — № 2. — Режим доступа : www.tisbi.ru/vestnik/2006/issue2.
7. Кузьменко О. Правовой статус державного виконавця у радянському праві / О. Кузьменко, А. Авторгов // Право України. — 2007. — № 9. — С. 17—20.
8. О введении в действие Гражданского процессуального кодекса РСФСР : Постановление Всероссийского центрального исполнительного комитета от 10 июля 1923 года [Электронный ресурс] / Всероссийский центральный исполнительный комитет // Режим доступа : http://www.library.ru/help/docs/n13924/GPK_RSFSR.rtf.

9. О порядке назначения судебных исполнителей : приказ Президиума Верховного Совета СССР от 30 апреля 1955 года [Электронный ресурс] / Президиум Верховного Совета СССР // Режим доступа : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. О судостроительстве СССР, союзных и автономных республик : Закон СССР от 16 августа 1938 года / Верховный Совет СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1938. — № 11.
11. Об утверждении основ законодательства о судостроительстве Союза ССР, союзных и автономных республик : Закон СССР от 25 декабря 1958 года / Верховный Совет СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1959. — № 1. — Ст. 12.
12. Петраш А. Исполнительное производство – показатель эффективности механизма правового регулирования / А. Петраш // Юстиция Беларуси. – 2002. — № 5. — С. 3—7.
13. Про виконавче провадження: інструкція Міністерства юстиції УРСР від 15 листопада 1986 року [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції УРСР // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Про порядок виконання судових рішень: інструкція Президії Верховного Суду УРСР 1966 року [Електронний ресурс] / Президія Верховного Суду УРСР // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про порядок виконання судових рішень: інструкція Міністерства юстиції СРСР від 24 квітня 1973 року [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції СРСР // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. Про судостроїть Української РСР : Закон УРСР від 30 червня 1960 року / Верховна Рада Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1960. — № 23. — Ст. 176.
17. Сердюк В. Організація та діяльність найвищого судового органу України в радянський період / В. Сердюк // Право України. — 2006. — № 9. — С. 123—128.

- 18.Скомороха Л. В. Державна виконавча служба : історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. — 2002. — № 8. — С. 94—98.
- 19.Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18 липня 1963 року / Верховна Рада УРСР // Ведомости Верховного Совета УССР. — 1963. — № 30. — Ст. 464.